

THEMA 5 – BOEK 4

ORDENING EN EVOLUTIE

Biologie HAVO

Drs. L. Grotenbreg

Basisstof 1

ORDENING IN VIER RIJKEN

ORDENING IN VIER RIJKEN

- Alle organismen worden ingedeeld in **rijken**.
  - Er zijn indelingen gemaakt in twee, drie, vier en vijf rijken.
  - In het vierrijkenstelsel worden de organismen ingedeeld in bacteriën, schimmels, planten en dieren.
- **Taxonomie**: de tak van de biologie die zich bezighoudt met het ordeningssysteem.

Linnaeus 1735 2 rijken	Haeckel 1866 3 rijken	Chatton 1937 2 domeinen	Copeland 1956 4 rijken	Whittaker 1969 5 rijken	Woese e.a. 1977 6 rijken	Woese e.a. 1990 3 domeinen
<i>(niet behandeld)</i>	Protista	Prokaryota	Monera	Monera	Eubacteria	Bacteria
					Archaeobacteria	Archaea
Vegetabilia	Plantae	Eukaryota	Protitista	Protista	Protista	Eukaryota
				Fungi	Fungi	
			Plantae	Plantae	Plantae	
Animalia	Animalia		Animalia	Animalia	Animalia	

INDELINGSCRITERIA

- **Aantal cellen**
  - Eencellig
  - Meercellig
- **Celgrootte**
  - 1-10 μm
  - 10-100 μm
- **Bezit van organellen**
- **Bezit van celwanden**
- **Voedingswijze**
  - Autotroof
  - Heterotroof

Verschillen tussen prokaryoten en eukaryoten

Prokaryoten hebben geen celkern, geen celorganellen met membraan

Verschillen tussen plantencellen, dierlijke cellen en schimmels

Plantencellen hebben een celwand, plastiden, een grote vacuole en zijn autotroof (*chlorofyl*);
Schimmels hebben geen chlorofyl en zijn heterotroof;
Dierlijke cellen zijn heterotroof.

VOEDINGSWIJZE VAN ORGANISMEN

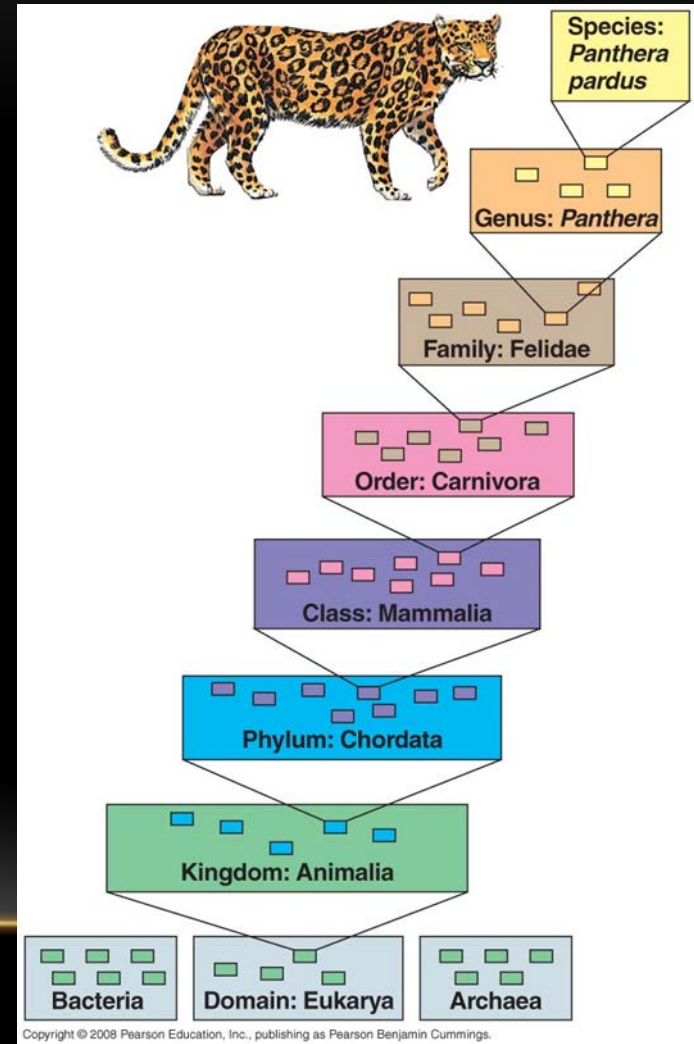
- **Autotrofe organismen:**
    - kunnen organische stoffen maken uit alleen anorganische stoffen;
    - hebben geen andere organismen nodig voor hun voedsel;
    - nemen anorganische stoffen op uit hun milieu.
  - **Heterotrofe organismen:**
    - kunnen geen organische stoffen maken uit alleen anorganische stoffen;
    - hebben andere organismen nodig voor hun voedsel;
    - nemen organische en anorganische stoffen op uit hun milieu.
-

ORGANISCH/ANORGANISCH

- In de biologie is het onderscheid tussen **organische** en **anorganische** (niet-organische) stoffen belangrijk. De begrippen worden telkens weer gebruikt.
- Met deze begrippen bedoelt men aan te geven dat organismen (levende wezens) veel grote, ingewikkelde moleculen bevatten. Dit zijn de ORGANISCHE stoffen. Organische stoffen zijn voornamelijk opgebouwd uit:
  - koolstof- (C),
  - zuurstof- (O) en
  - waterstof- (H) atomen.
- De niet-levende natuur bestaat uit anorganische stoffen. Deze stoffen zijn meestal eenvoudiger gebouwd. Voor scheikundigen is het verschil tussen organische en anorganische verbindingen niet zo scherp. In de niet-levende natuur komen ook ingewikkelde verbindingen voor, maar in de biologie blijkt het onderscheid organisch - anorganisch toch nuttig. De achtergrond hiervan is dat in organische moleculen **chemische energie** ligt opgeslagen die organismen dankzij de stofwisseling kunnen vrijmaken en weer in andere organische moleculen kunnen vastleggen.

VERDERE INDELING: VAN DOMEIN NAAR SOORT

- Een rijk wordt verder ingedeeld in steeds kleinere taxa (groepen).
  - Achtereenvolgens ontstaan dan:
    - afdelingen,
    - klassen,
    - orden,
    - families,
    - geslachten en
    - Soorten (met daarbinnen rassen).
  - Een geslacht bestaat uit soorten die zich uit eenzelfde voorouder hebben ontwikkeld.

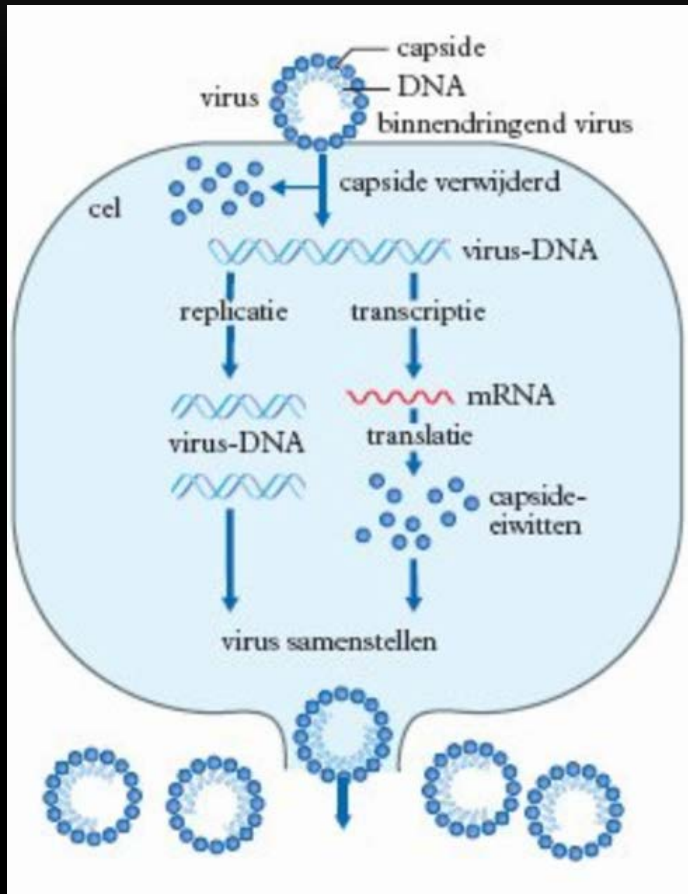

VIRUSSEN

- Virussen vallen buiten de ordening van organismen in rijken.
  - Alle organismen bestaan uit cellen; een virus niet (een virus heeft geen cytoplasma of kernplasma).
  - Alle organismen bezitten zowel DNA als RNA; een virus bevat óf alleen DNA, óf alleen RNA.
  - Een geïsoleerd virus vertoont geen levensverschijnselen.
- Een virus bestaat uit een streng DNA of RNA, met daaromheen een omhulsel van eiwitten.
  - Virussen kunnen ziekten veroorzaken (poliomyelitis - kinderverlamming, aids, verkoudheid). Een virusinfectie kan niet met medicijnen worden bestreden.

VIRUSSEN

- Virussen kunnen zich alleen in een gastheercel voortplanten.
  - Een virus zet zich vast op een gastheercel.
  - Het DNA of RNA van het virus dringt de gastheercel binnen.
  - In de gastheercel wordt het DNA of RNA van het virus gerepliceerd.
  - Er ontstaan nieuwe virussen in de gastheercel.
  - De gastheercel gaat ten gronde, de virussen komen vrij.

OVERZICHT VIER RIJKEN

<u>Indelings- criteria</u>	Rijken			
	Bacteriën	Schimmels	Planten	Dieren
<u>Eencellig of veelcellig</u>	eencellig	<u>eencellig of veelcellig</u>	eencellig of veelcellig	eencellig of veelcellig
Celgrootte	1 - 10 mm	10 - 100 mm	10 - 100 mm	10 - 100 mm
Eukaryoot of prokaryoot	prokaryoot	eukaryoot	eukaryoot	eukaryoot
Organellen in de cellen	nee	ja	Ja	ja
Celwanden om de cellen	ja	ja	Ja	nee
Voedingswijze	heterotroof of autotroof	<u>heterotroof</u>	<u>autotroof</u>	<u>heterotroof</u>

Basisstof 2

WAT IS EEN SOORT?

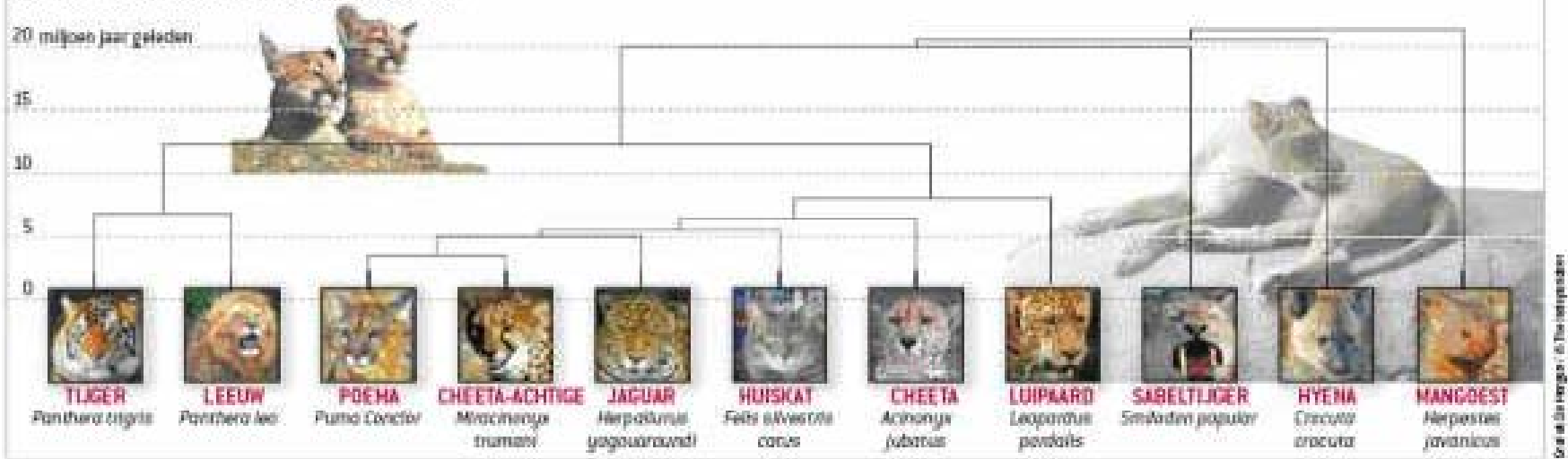
SOORTEN

- **Soort:** de grootste verzameling van populaties waartussen een effectieve uitwisseling van genen plaatsvindt of plaats kan vinden.
    - De meeste soorten bestaan uit veel populaties.
    - Tussen individuen van twee populaties van dezelfde soort vindt af en toe uitwisseling van genen plaats.
  - Een soort kan bestaan uit verschillende **rassen**.
  - **Populatie:** een groep individuen van dezelfde soort die in een bepaald gebied leven en samen een voortplantingsgemeenschap vormen.
    - Bij geslachtelijke voortplanting vindt tussen de individuen van een populatie uitwisseling van genen plaats.
-

SOORTEN EN RASSEN

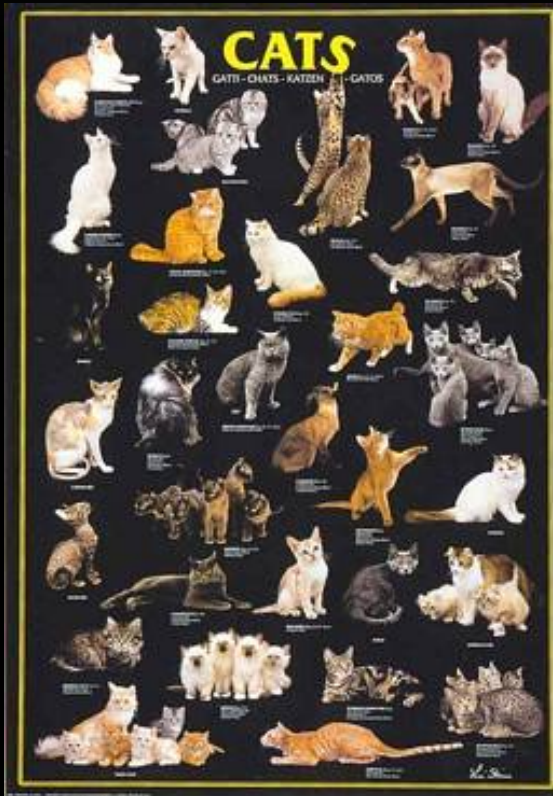
- Verschillende soorten

EEN GROTE ROOFDIERENFAMILIE

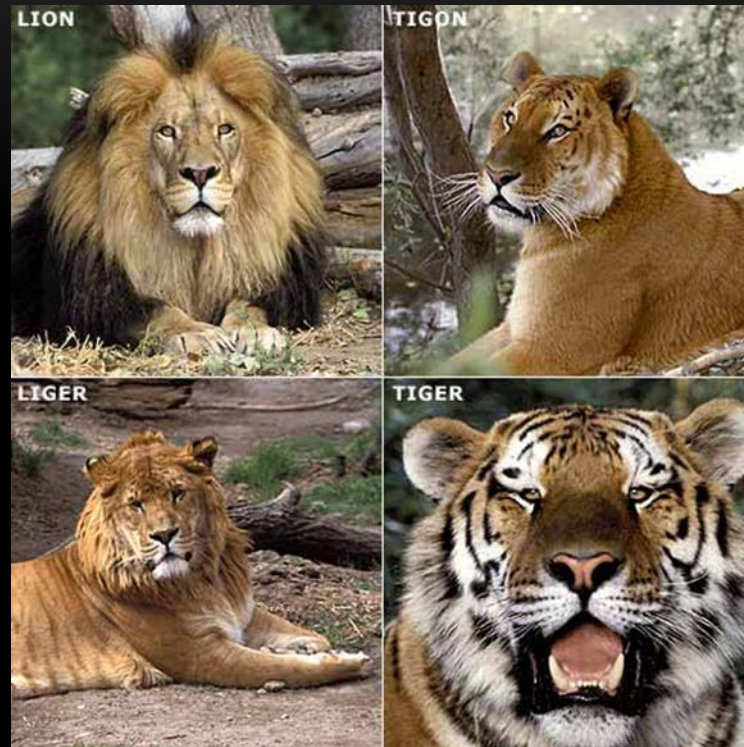

SOORTEN EN RASSEN

- Verschillende rassen

Hybride soorten

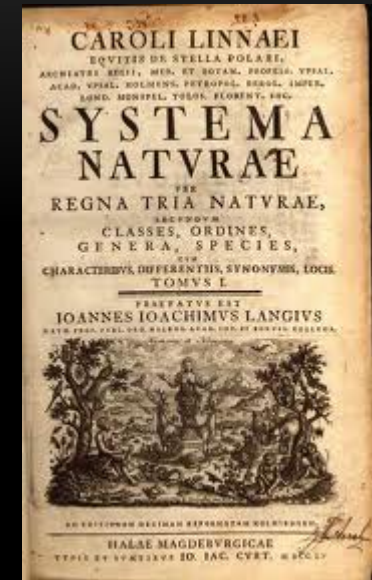
Ligers are a result of a male tiger breeding with a female lion, and tigons are a result of a male lion breeding with a female tiger. Ligers (gigantism), like tigons (dwarfism), tend to become obese. Both male and female are fertile.

BINAIRE NAAMGEVING

- Carolus Linnaeus (1707-1778)
- Iedere soort:
  - Geslachtsnaam
  - Soortaanduiding
  - (letter van onderzoeker die naam heeft gegeven)
- Geslachtsnaam geschreven met hoofdletter, soortaanduiding met kleine letter
- Gehele wetenschappelijke naam in *italic*

Carolus Linnaeus

http://www.youtube.com/watch?v=Gb_IO-SzLgk
(engels filmpje over Carolus Linnaeus)

<http://www.bionieuws.nl/artikel.php?id=3239&print=1>
(artikel over ordening door Linnaeus)

<http://wbd.etibioinformatics.nl/bis/index.php>
(world diversity database)

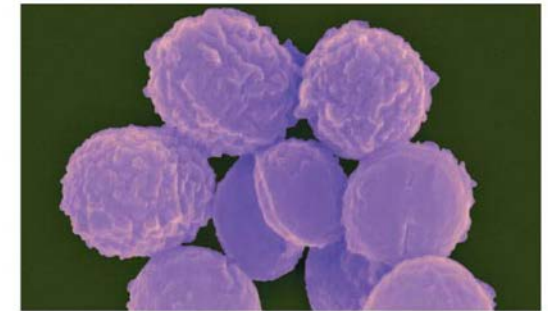
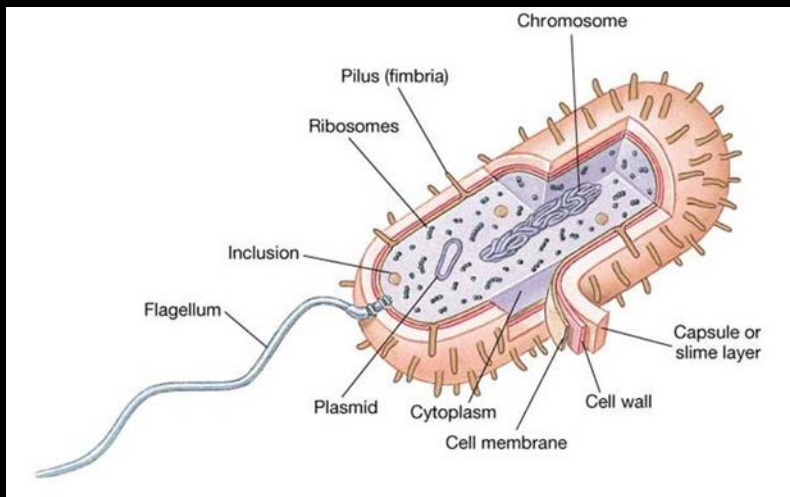
Basisstof 3

BACTERIËN EN SCHIMMELS

BACTERIËN

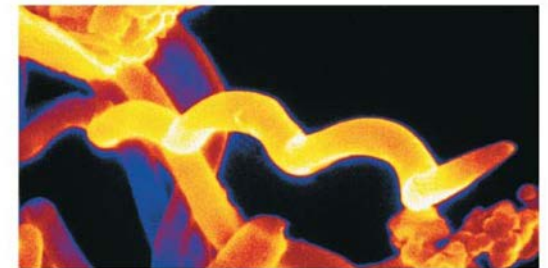
- Het rijk van de bacteriën (*prokaryota en archaea*)
  - Eencellig; celgrootte 1–10 μm .
  - Geen organellen zoals celkern, vacuolen, mitochondriën en endoplasmatisch reticulum.
  - Een celwand om de cel.
  - De meeste soorten zijn heterotroof: ze leven van dode resten van organismen. Enkele soorten zijn autotroof (o.a. cyanobacteriën = *archaea*).

(a) Spherical

(b) Rod-shaped

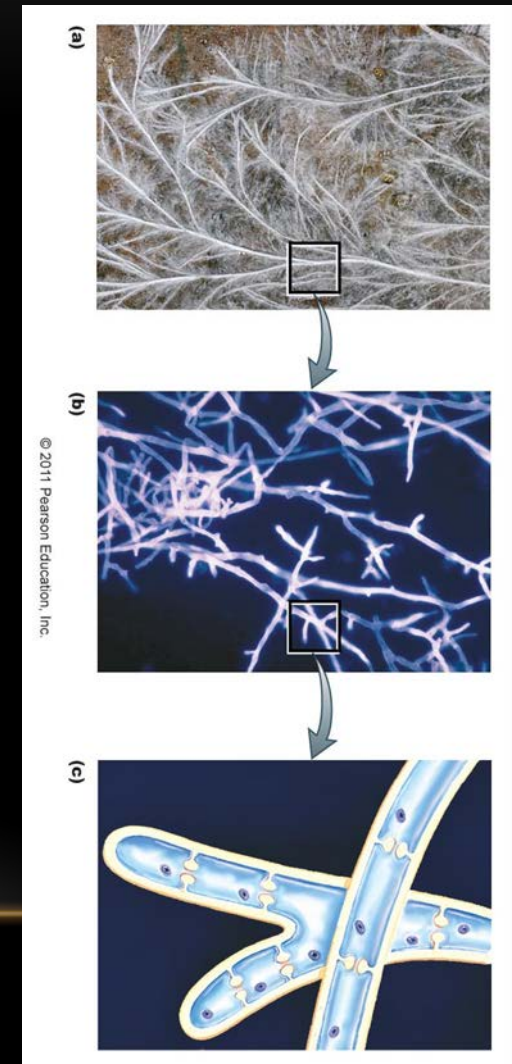
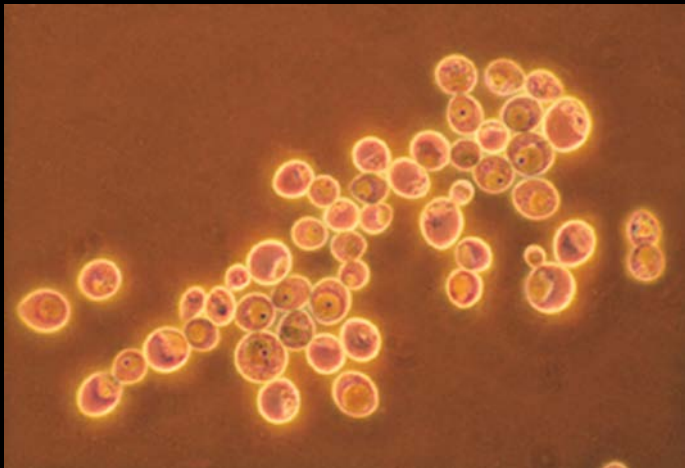
(c) Corkscrew-shaped

BACTERIËN

- Veel soorten hebben slechts één kringvormig chromosoom. Bij sommige soorten komen ook plasmiden voor (kleinere, kringvormige chromosomen)
  - Voortplanting voornamelijk door deling
  - Pathogene bacteriën kunnen ziekten veroorzaken (bijv. cholera, longontsteking, tuberculose)
  - Cyanobacteriën bevatten chlorofyl → *Archaea (ander domein)*
- Bacteriën worden door de mens gebruikt bij:
  - de productie van sommige voedingsmiddelen (o.a. yoghurt, kaas, zuurkool);
  - de productie van wasmiddelenenzymen;
  - de afvalwaterzuivering;
  - de productie van geneesmiddelen en hormonen (door middel van de recombinant-DNA-techniek).

SCHIMMELS

- Het rijk van de schimmels (*eukaryota*)
  - Eencellig (o.a. gisten) of veelcelig; celgrootte 10–100 μm .
  - Organellen in de cellen.
  - Celwanden om de cellen.
  - Heterotroof: de meeste schimmels leven van dode resten van organismen.
  - Veel schimmels vormen een netwerk van schimmeldraden.

SCHIMMELS

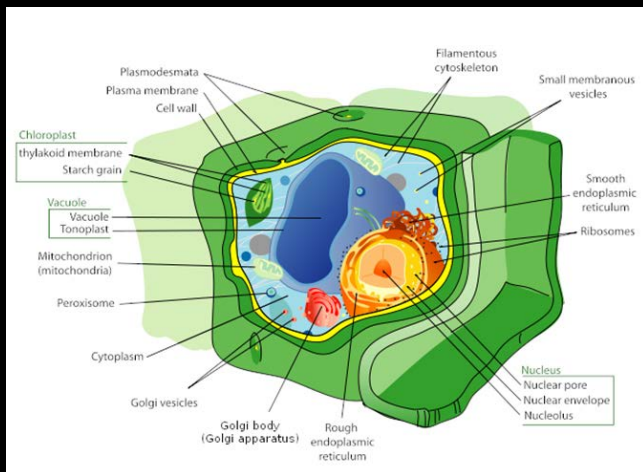
- Gisten zijn eencellige schimmels.
- Veelcellige schimmels bestaan uit schimmeldraden. Ze planten zich voort door sporen die ontstaan aan het uiteinde van schimmeldraden die omhoog groeien, of in paddenstoelen.
- Schimmels kunnen ziekten veroorzaken (o.a. zwemmerseczeem).
- Schimmels worden door de mens gebruikt bij:
  - de bereiding van sommige voedingsmiddelen (o.a. brood, alcohol);
  - de productie van penicilline (een antibioticum).

Basisstof 4

PLANTEN

PLANTEN

- Het rijk van de planten (*eukaryota*)
  - Eencellig of veelcellig; celgrootte 10–100 μm .
  - Organellen in de cellen.
  - Celwanden om de cellen.
  - Autotroof: planten bezitten chlorofyl (bladgroen).

(a) Club moss

(c) Fern

(b) Horsetail

(d) Tree fern

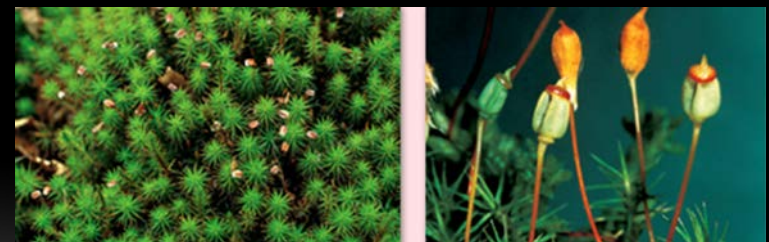
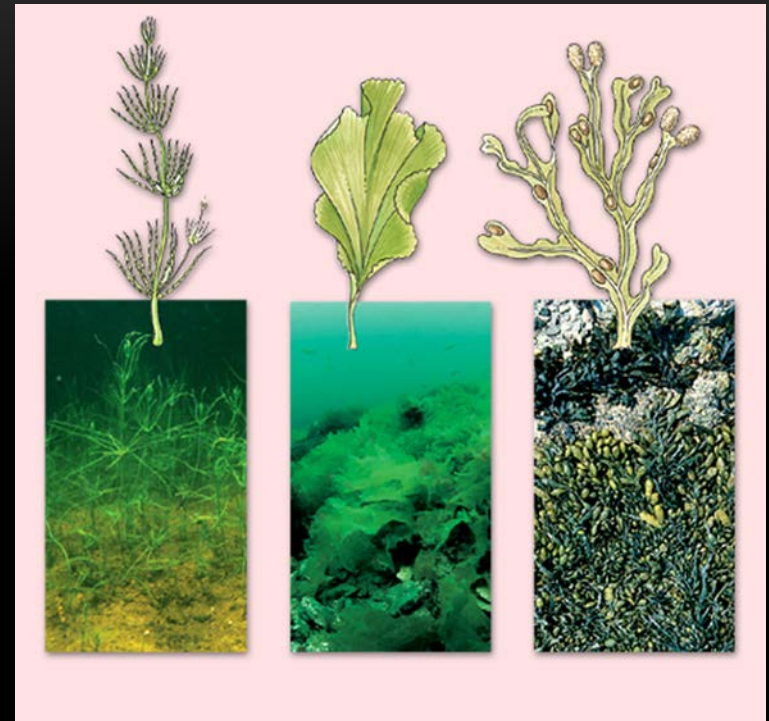
PLANTEN – VIJF AFDELINGEN

- Wieren
- Mossen
- Paardenstaarten
- Varens
- Zaadplanten
  - Naaktzadigen
  - Bedektzadigen

WIERN EN MOSSEN

- De afdeling van de wieren (algen).
  - Geen wortels, geen stengels en geen bladeren.
  - Bijv. boomalg (eencellig), blaaswier, zeesla (veelcellig).
- De afdeling van de mossen.
  - Geen echte wortels.
  - Voortplanting o.a. door sporen die ontstaan in sporendoosjes, die op steeltjes boven de mosplantjes uitgroeien.
  - Bijv. steenlevermos, haarmos.

PAARDENSTAARTEN EN VARENS

- De afdeling van de paardenstaarten.
  - De stengels zijn hol en geled.
  - Voortplanting door sporen die ontstaan in sporenvormende orgaantjes aan het uiteinde van stengels.
  - Bijv. heermoes.
- De afdeling van de varens.
  - De bladeren zijn groot en meestal ingesneden.
  - Voortplanting door sporen die ontstaan in sporenhooptjes aan de onderzijde van de bladeren.
  - Bijv. mannetjesvaren.

ZAADPLANTEN - NAAKTZADIGEN

- Naaktzadigen: de zaden zitten tussen de schubben van kegels. De bladeren zijn meestal naaldvormig of schubvormig. Bijv. naaldbomen en andere coniferen.
- Voortplanting door zaden.

ZAADPLANTEN - BEDEKTZADIGEN

- De afdeling van de zaadplanten
  - Voortplanting door zaden.
  - Bedektzadigen: de zaden zitten in vruchten. De bladeren zijn meestal plat. Bijv. appelboom, paardebloem, grassen.

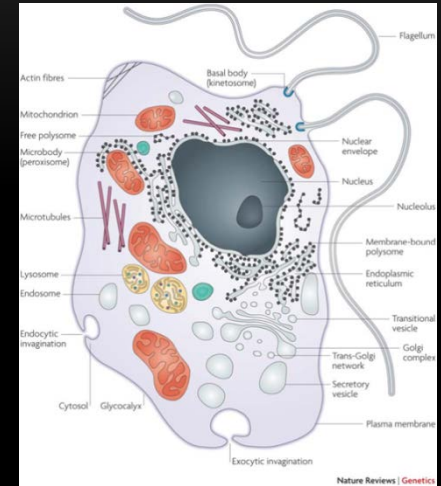

Basisstof 5

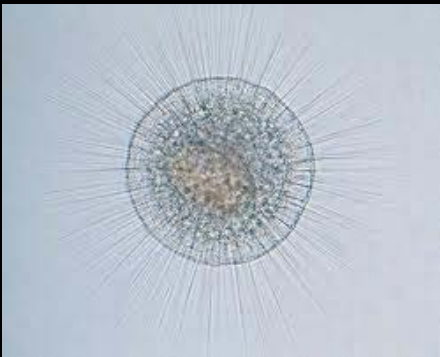
DIEREN

DIEREN

- Het rijk van de dieren (*eukaryota*)
  - Eencellig of veelcellig; celgrootte 10–100 μm .
  - Organellen in de cellen.
  - Geen celwanden om de cellen.
  - Heterotroof.

EENCCELLIGEN

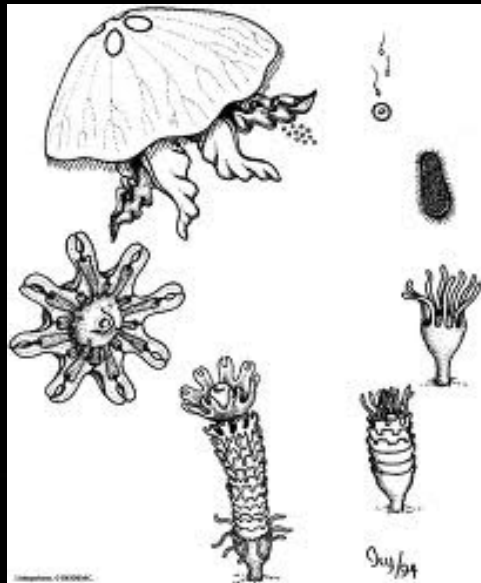

SPONZEN

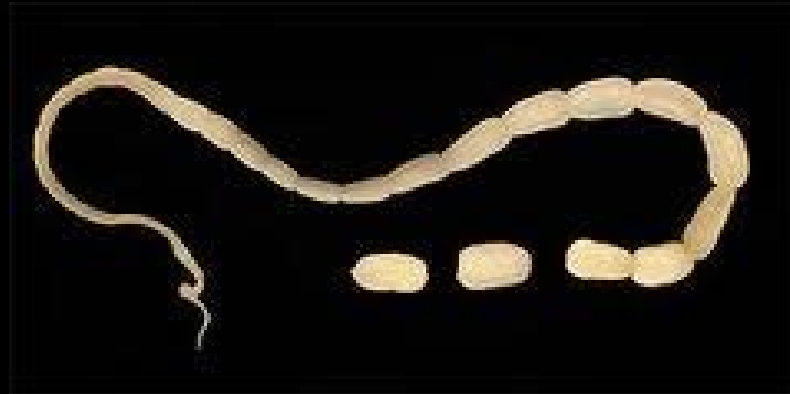
<http://www.youtube.com/watch?v=VC3tAtXdaik>

HOLTEDIEREN

PLATWORMEN

http://www.youtube.com/watch?v=wn3xlulRh1Y&list=CLjwEgtCmB2js&index=16&feature=plpp_video
(strijd voortplanting platworm in zee)

RONDWORMEN

RINGWORMEN

WEEKDIEREN

<http://www.youtube.com/watch?v=sHg536CII2M&list=CLjwEgtCmB2js&index=24> (zee naaktslak)

<http://www.youtube.com/watch?v=zcBmMPJrrKk&list=CLjwEgtCmB2js&index=20> (visetende zeeslak)

GELEEDPOTIGEN

GELEEDPOTIGEN

- <http://www.youtube.com/watch?v=4QlgW639Oog>
- (vervelling spinkrab)
- http://www.youtube.com/watch?v=__RqOzOzWjY&list=CLjwEgtCmB2js&index=17
- (bidsprinkhaan)
- http://www.youtube.com/watch?v=G7fyLA_GGc4&NR=1&feature=endscreen
- (vogelspin)

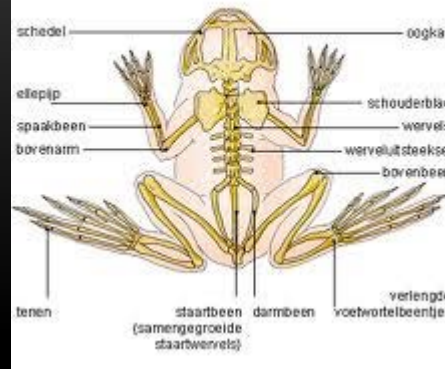
STEKELHUIDIGEN

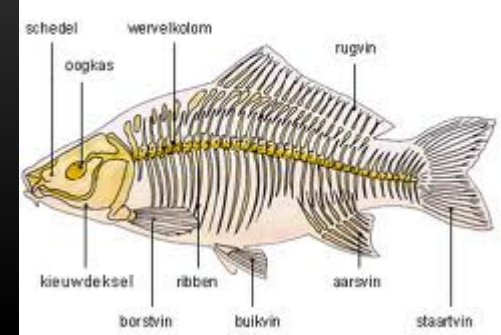
GEWERVELDEN

- Vissen
  - Kraakbeenvissen
  - Beenvissen
- Amfibiën
- Reptielen
- Vogels
- Zoogdieren

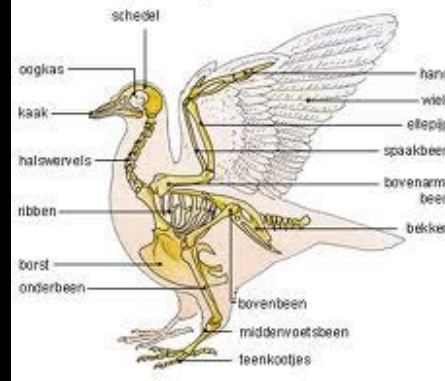
Graskikker (skelet)

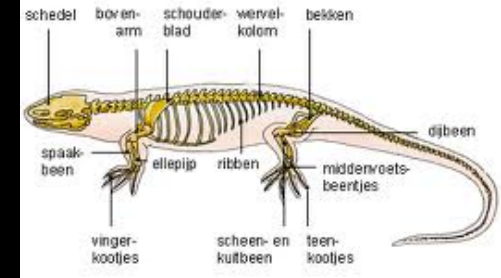
Karper (skelet)

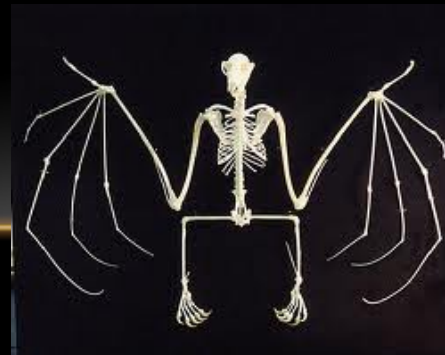
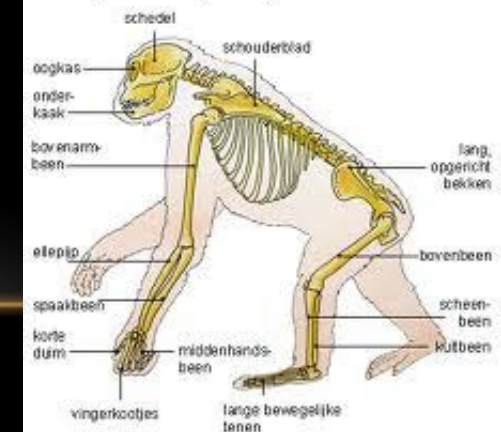
Houtduif (skelet)

Hagedis (skelet)

Chimpansee (skelet)

<http://www.youtube.com/watch?v=ftdoiKTWSP0&feature=related>
(jagende witte haai)

KRAAKBEENVISSEN

<http://www.youtube.com/watch?v=XUVerZsbYiw&feature=episodic>
(diepzeevis)

BEENVISSEN

AMFIBIEËN

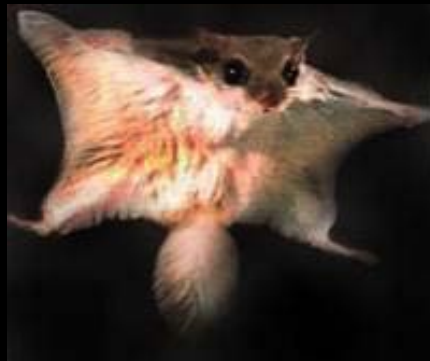
REPTIELEN

VOGELS

ZOOGDIEREN

ZOOGDIEREN

<http://www.youtube.com/watch?NR=1&v=UpsnREY-6no&feature=endscreen>
(geboorte en ontwikkeling kangoeroe)

<http://www.youtube.com/watch?v=SoBE3R16A44&feature=episodic>
(sonar vleermuis)

<http://www.youtube.com/watch?v=Fw2DtZYJuil>
(vingerdier)

<http://www.youtube.com/watch?v=ZPFkmwo8DQU&feature=relmfu>
(monniksrob)

<http://www.youtube.com/watch?v=EIMRSt40OMk&list=CLjwEgtCmB2js&index=26>
(neusaap)